

Privatister – hvem er de, og hva motiverer dem til å lykkes på eksamen? Kartlegging av bakgrunnsvariabler og deres intensjon i lys av en utvidet versjon av teorien om planlagt atferd

Nesmann Mats¹ og Kovač Velibor Bobo^{2*},

¹Eksamenskontoret i Vest-Agder, Kristiansand, Norge; ²Institutt for pedagogikk, Universitetet i Agder, Kristiansand, Norge

Sammendrag

Det finnes få empiriske studier i Norge som har kartlagt hvem privatister er, og hva som motiverer dem til å lykkes på eksamen, ved bruk av teoretiske tilnærminger. Hensikten med denne studien var todelt: (i) å kartlegge privatistenes bakgrunn, forutsetninger og årsaker til at de er privatister, og (ii) å undersøke deres motivasjon for å lykkes på eksamen, i lys av en utvidet versjon av teorien om planlagt atferd (TPB). Resultatene viste at privatister er en sammensatt gruppe der flertallet (52%) tar eksamen for å forbedre karakterer i allerede beståtte fag. Den utvidede TPB-modellen forklarte 50% av varians i intensjon med tidligere atferd, framtidsorientering og opplevd atferdskontroll som de sterkeste korrelatene. Begrensninger og mulige implikasjoner av denne forskningen er også diskutert.

Nøkkelord: *Privatister; intensjoner; opplevd atferdskontroll; tidligere atferd; framtidsorientering*

Abstract

There is limited research concerning the background variables and motivational processes of private candidates (i.e., persons taking exams without being enrolled as students in Norwegian upper-secondary school). The aim of this study was twofold: (i) to map background variables of the candidates, and (ii) to study their intention to succeed on their exams in light of an extended version of the theory of planned behavior (TPB). The results indicate that privately registered candidates represent a complex group where the majority (52%) takes exams in order to improve their grades on exams they have already passed. The extended TPB model explained 50% of the variance in intentions with past behavior, future orientation and perceived behavioral control as the strongest predictors. Limitations and implications of the present study are also discussed.

Keywords: *Private candidates; intentions; perceived behavioral control; past behavior; future orientation*

*Korrespondanse: Mats Nesmann, Eksamenkontoret i Vest-Agder, Eksamenkontoret Kvadraturen skolesenter Postboks 412, 4604 Kristiansand, Norge. E-post: MaNe4@vaf.no

©2016 Nesmann Mats og Kovač Velibor Bobo. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Nesmann Mats og Kovač Velibor Bobo. "Privatister – hvem er de, og hva motiverer dem til å lykkes på eksamen? Kartlegging av bakgrunnsvariabler og deres intensjon i lys av en utvidet versjon av teorien om planlagt atferd." *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk*, Vol. 2, 2016, pp. 53–71. <http://dx.doi.org/10.17585/ntp.k.v2.408>

Introduksjon

I utdanningsammenheng er en privatist en person som ønsker å dokumentere kompetanse i et fag uten å være elev eller lærling i faget. Privatister trenger altså ikke å følge undervisning eller være elev ved noen skole (forskrift til opplæringsloven § 3–10). Privatistordningen i Norge og Danmark er en gammel tradisjon som har sine røtter tilbake til 1630 (Bødtker, 1857).

Opprinnelig ble privatistordningen opprettet som en opptaksprøve for dem som ønsket å begynne å studere ved Københavns universitet. Opptaksprøven ble kalt Examen Artium. Denne eksamenen bestod av en rekke enkeltksamener og ble første gang gjennomført i 1630 (Den Store Danske, 2016). Ingen skoler i Norge hadde på den tiden det som kalles eksamensrett, og alle kandidater som gikk opp til eksamen var derfor privatister. Først i 1882 fikk kvinner anledning til å avlegge eksamen og bli immatrikulert ved universitetet (Baune, 2007). På 1800-tallet, nærmere bestemt i 1883, fikk katedralskolene eksamensrett, og eksamen ble flyttet fra universitetene til de høyere skolene (Baune, 2007).

Frem til 1968 måtte alle eksamener gjennomføres og bestås i løpet av samme eksamensperiode. I 1968 ble det åpnet for å avlegge eksamen i enkeltfag. Fra 1986 ble det også mulig å forbedre karakter på et tidligere bestått vitnemål ved å ta enkeltksamener (Kirke, utdannings- og forskningsdepartementet, 1996). En ytterligere utvidelse av mulighetene til å avlegge fag som privatist kom i 2006. Da fikk elever i videregående skole anledning til å avlegge eksamen i fag de hadde hatt elevstatus i, mens de ennå var elever i videregående skole. Dette må imidlertid gjøres innenfor rammen av tre skoleår for at eksamensresultatet skal kunne påføres førstegangsvitnemålet. Siste justering av ordningen kom i 2009. Da fikk privatister lov til å avlegge de tre norskeksamenene uavhengig av hverandre (Utdanningsdirektoratet, 2009).

Antallet privatister i Norge har hatt en gradvis, men stabil, økning siden tidlig på 2000-tallet. For eksempel hadde i 2008 8 197 personer meldt seg til privatisteksamen i Oslo kommune og avlagt 21 844 enkeltksamener. Tilsvarende tall for 2012 var 11 778 kandidater og 42 112 enkeltksamener. Dette viser en tilnærmet 100 % økning i avlagte enkeltksamener. I Rogaland fylkeskommune er det også registrert en tilsvarende tendens som viser en økning fra 5 100 privatisteksamener i 2007 til 15 300 eksamener i 2013, noe som tilsvarer en økning tilnærmet 300 %. Den største økningen i antall privatister finner vi innenfor de studieforbereende utdanningsprogrammene.

Privatistordningen benyttes i stor grad av elever som er i videregående opplæring, eller som nylig har vært elever i videregående opplæring (Buland, 2011). Det er elever som (a) tar opp fag de har strøket i tidligere i utdanningsløpet, (b) ønsker å ta eksamen i fag det ikke tilbys opplæring i på den videregående skolen de er elev ved, (c) ønsker å ta et fag som privatist i stedet for å følge ordinær opplæring og få sluttvurdering som elev eller deltidselev, eller (d) ønsker å forbedre karakterer i fag som allerede er bestått tidligere i opplæringsløpet (Utdanningsdirektoratet, 2012). Den siste gruppen utgjør en stadig større andel. Med andre ord ser det ut til at privatistordningen, som opprinnelig var tenkt å være en ordning for voksne uten dokumentert videregående opplæring, etter hvert har utviklet seg til å være en ordning som benyttes av kandidater som ønsker å forbedre fag på vitnemålet (Buland, 2011).

Denne økningen representerer en reell utfordring for alle fylkeskommunene i Norge som har ansvar for gjennomføring av eksamen for privatister. Det er for eksempel rimelig å anta at det administrative apparatet og bemanningen ved kontorene ikke har økt i takt med antallet eksamener. Videre representerer økningen også en økonomisk utfordring fordi eksamensavgiftene som privatisten betaler, ikke dekker utgiftene ved gjennomføring av eksamen. Økningen i antall privatister representerer også en rent praktisk utfordring i form av nødvendig antall sensorer i enkelte fag til både muntlig og skriftlig eksamen, antall kvalifiserte eksamensvakter og egnede eksamenslokaler.

NTNU utarbeidet i 2011 en rapport for å kartlegge privatistene i Sør-Trøndelag og deres bakgrunn og mål med å avlegge eksamen (Buland, 2011). Rapporten hadde til hensikt å gi en oversikt over i hvor stor grad privatisteksamen bidrar til å endre bildet av det store frafallet i videregående opplæring. Rapporten konkluderer med at privatisteksamen oppleves som en viktig ordning for alle som melder seg til eksamen som privatist, inkludert elever som tidligere har strøket i fag, eller elever som har sluttet uten å fullføre videregående opplæring. Videre går det frem av rapporten at frafallet fra privatisteksamen er relativt høyt fordi privatisteksamen er et krevende løp. Mange av dem som melder seg, avlegger ikke eksamen de har meldt seg til, og mange stryker på en eller flere eksamener. Andelen av dem som ikke har fullført og som ikke består ved nye eksamener, er 46,5 %, mens strykeprosenten for dem som har fullført tidligere, er 34,9 %. Videre viste undersøkelsen at så mange som 48,4 % av dem som meldte seg til eksamen for å forbedre tidligere eksamener, ikke forbedret karakteren i noen av fagene de hadde meldt seg til.

Tatt i betraktning evident økning i antall privatister over tid, reelle utfordringer med denne ordningen og betydningen av ordningen er det overraskende at det fins få empiriske studier som har kartlagt hvem privatistene er, og som har undersøkt deres motivasjon for å melde seg til eksamen som privatist (se Buland, 2011).

Hensikten med denne artikkelen er todelt: (i) å kartlegge privatistenes bakgrunn, forutsetninger og årsaker til at de er privatister. Her undersøkes alder, kjønn, antall eksamener de er påmeldt, tidligere erfaringer med privatistordningen, grunnen til å ta eksamen, privatistenes tilrettelegging av eksamen på grunn av særskilte behov, tidligere kontakt med pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT), og antall personer i familie og vennekrets som også har vært privatister.

Det andre målet er å belyse deres motivasjon for å lykkes på eksamen ved hjelp av en utvidet versjon av teorien om planlagt atferd (TPB) (Ajzen, 1991). For å belyse motivasjonsprosesser bak intensjonen om å melde seg som privatist, har vi brukt den grunnleggende TPB-modellen (holdninger, oppfattet kontroll og subjektiv norm) med tilleggsvariabler (deskriptiv norm, moralsk norm, framtidsorientering og tidligere atferd).

Teorien om planlagt atferd (TPB¹)

TPB er trolig den mest anvendte empiriske modellen i samfunnsvitenskap benyttet til prediksjon av intensjoner hos mennesker (Ajzen, 1991; Ajzen, 2011). Intensjon er

¹TPB brukes gjennomgående i teksten siden forkortelsen representerer et etablert begrep i litteraturen.

i TPB betraktet som den mest nærliggende og sterkeste indikatoren på viljestyrt atferd, og effekten er veldokumentert (Brouwer et al., 2009; Sheeran, Milne, Webb & Gollwitzer, 2005). Intensjonen gjenspeiler en persons vilje til å gjøre en innsats for å gjennomføre atferden. TPB legger til grunn at intensjon bygger på tre kognitive begreper.

Det første er holdning til atferden, det vil si en generell positiv eller negativ evaluering av atferden. Det kan for eksempel være hvorvidt en person oppfatter det å forbedre en karakter som privatist som dumt eller smart, behagelig eller ubehagelig osv. En rekke undersøkelser har bekreftet empirisk sammenheng mellom holdninger og intensjon (se oversikt i Conner & Sparks, 2005).

Det andre begrepet handler om normative tanker og spørsmålet om hvordan atferd er vurdert av personer som er viktige for vedkommende (Ajzen, 1991). *Subjektiv norm* (SN) representerer det opplevde sosiale trykket som et menneske er utsatt for. En kan også se på det som det forventningspresset som kandidaten er utsatt for fra referansepersoner. Det er rimelig å anta at mange privatister har et sett av viktige referansepersoner som kan bidra til utviklingen av en subjektiv norm. Det er forventet at denne påvirkningen vil ha innvirkning på den intensjon som bygges opp hos en som melder seg som privatist, eller kanskje ender opp med ikke å melde seg til eksamen. Tidligere forskning har vist at SN er en signifikant korrelat for intensjonene, men langt svakere enn holdningen og oppfatning av kontroll (se Armitage & Conner, 2001 for oversikt).

Det tredje kognitive begrepet i TPB understreker betydningen av oppfatninger av at atferden er oppnåelig og under personens kontroll. *Opplevd atferdskontroll* reflekterer personens egen oppfatning av hvor lett eller vanskelig det er å utføre atferden (Ajzen, 2006). Ajzen påpeker at jo flere ressurser og muligheter individer oppfatter at de har, og jo færre hindringer de forventer, dess større blir den opplevde kontrollen over den aktuelle atferden. Oppfatning av vanskelighetsgrad av atferden og vurdering av egne evner er altså det som fører til opplevd kontroll over atferd. Metaanalytiske studier rapporterer signifikant relasjon mellom PBC og intensjoner (se Armitage & Conner, 2001).

Ifølge TPB-modellen vil summen av holdninger, subjektive normer og erfart kontroll over atferd til sammen lede til *intensjon*. TPB har hatt relativt stor suksess med å predikere intensjoner innenfor ulike typer av atferd (se oversikt i Conner & Sparks, 2005), inkludert akademiske prestasjoner hos skolebarn (Armitage, 2008) og blant elever på videregående skole (Manstead & van Eekelen, 1998), samt studievaner blant studenter på høyskoler og universiteter (Sideridis, 2001; Sideridis, Kaissidis & Padeliadu, 1998). Likevel åpnet Ajzen (1991) for at andre faktorer enn de vanlige TPB-variablene kunne bidra til å predikere intensjon. Tilleggsfaktorene som er inkludert i denne studien, er: deskriptiv norm, moralsk norm, framtidsorientering og tidligere atferd.

Deskriptiv norm (DN) reflekterer hva mennesker som står i nær relasjon til personen, virkelig gjør, i motsetning til hva de mener (se Forward, 2009, for eksempel på bruk av DN i TPB-sammenheng). Disse kan være venner, familie og, i skolesammenheng, andre elever. Andre kilder til en slik normativ oppfatning kan være statistikker eller

informasjon om hvor mange som virkelig tar utdanning i et gitt samfunn eller miljø. En metaanalyse av TPB viste at DN bidro til 5% økt varians i intensjon, utover effekten av TPB-variablene (Rivis & Sheeran, 2003).

Moralsk norm (MN) er en persons oppfattelse av hva som er moralsk korrekt eller ukorrekt i forhold til en gitt atferd (Ajzen, 1991). MN omfatter også personlige følelser av dårlig samvittighet eller skyld relatert til utførelse av en bestemt atferd (se Hübner & Kaiser, 2006, for eksempel på bruk av MN i TPB-sammenheng). Det er rimelig å anta at følelser av skyld eller dårlig samvittighet kan påvirke intensjoner om å lykkes på eksamen. Effekten av MN på intensjoner er godt dokumentert i tidligere forskning (se Manstead, 2000, for oversikt). Oversikt over TPB-studier viser at MN gjennomsnittlig forklarer 4 % av tilleggsvariens utover TPB-grunmodellen (Conner & Armitage, 1998).

Grunnen for inklusjon av DN og MN i denne studien er at flere forskere tidligere har påpekt at definisjonen og operasjonaliseringen av SN er altfor spesifikk og dermed ikke klarer å omfavne alle aspekter av sosial og normativ påvirkning (Conner & Armitage, 1998). I tillegg har Ajzen (2002) påpekt at SN har lav prediksjonsevne, og har anbefalt å bruke en skala som kan omfavne andre normative innflytelser på menneskelige intensjoner. Basert på dette rasjonalet forventer vi at DN og MN bidrar til å predikere intensjonen om å oppnå ønskede resultater utover effekten av SN (for skillet mellom forskjellige typer normer, se Park & Smith, 2007).

Framtidsorientering (FO) handler om menneskelig evne til å forholde seg til fremtidige arbeidsoppgaver på en konstruktiv måte. Det er godt dokumentert at det fins individuelle forskjeller i oppfatning av tid, og i evne til å forholde seg til fortid, nåtid og fremtid. Abstrakte kognitive prosesser bidrar i den mentale rekonstruksjonen av fortiden og konstruksjonen av fremtiden, og disse påvirker beslutninger som tas i øyeblikket (Zimbardo & Boyd, 1999). Tanken er at en utviklet FO vil bidra til at en lykkes med intensjonen om å oppnå en bestemt karakter på eksamen ved å øke fokuset på generelle handlingsmønstre i stedet for fristelser i øyeblikket (Kovač & Rise, 2007). Bruk av FO-tenkning er utbredt og spiller en sentral rolle i en rekke moderne teorier om menneskelig atferd (Ainslie, 2001; Mischel & Ayduk, 2004; Rachlin, 2000) og er teoretisk knyttet til begrepet «conscientiousness» som henviser til planmessighet eller det å være bevisst på langsiktige mål. I motsetning til DN og MN er FO ikke tidligere mye brukt som tilleggsvariabel i forbindelse med prediksjon av intensjon i TPB-forskning. Likevel, og basert på et sterkt teoretisk grunnlag (dvs. at det er sammenheng mellom langsiktig/kortsiktig tenkning og grad av intensjonalitet), forventer vi at FO gir et signifikant bidrag til prediksjonen av intensjonen om å oppnå ønskede resultater.

Tidligere atferd (TA) er en kontroversiell variabel i TPB-sammenheng. TA har i flere studier vist seg å kunne bidra til å forutsi fremtidig atferd og antas å påvirke fremtidig atferd gjennom to ulike prosesser. Den ene prosessen er at atferden blir automatisert. Med andre ord antas styrken av etablerte vaner å ha direkte effekt på fremtidig atferd. Den andre prosessen foregår i tilfeller der atferden ikke er utført ofte (ikke automatisert), og når beslutningen tas på bakgrunn av bevisste valg. I dette tilfellet vil TA sammen med holdninger og SN bidra til å bygge opp intensjon

(Ouellette & Wood, 1998). I denne artikkelen ser vi hvordan effekten av tidligere erfaringer med en atferd påvirker motivasjonen til å utføre atferden i fremtiden (Norman & Conner, 2005). Undersøkelsen fra Sør-Trøndelag (Buland, 2011) viser at flertallet av dem som har strøket tidligere, stryker igjen, mens flertallet av dem som har bestått, består igjen. Det er godt dokumentert at tidligere erfaringer med en atferd har innvirkning på motivasjonen til å utføre atferden i fremtiden, og at tidligere atferd bidrar til å forklare intensjon utover TPB-variablene (eks. Ouellette & Wood, 1998). Basert på dette forventet vi at tidligere atferd ville predikere privatisters intensjoner om å lykkes på eksamen.

Problemstillinger

Studien har følgende problemstillinger: (i) å kartlegge privatistenes bakgrunn, forutsetninger og årsaker til at de er privatister, og (ii) å undersøke deres motivasjon for å lykkes på eksamen, i lys av en utvidet versjon av teorien om planlagt atferd (TPB). I forbindelse med den første problemstillingen undersøkte vi (1) aldersmessig sammensetning og kjønnsfordeling, (2) antallet som var påmeldt eksamen, (3) tidligere erfaring med privatistordningen, (4) grunnene for å ta eksamen, (5) antall kandidater som hadde tilrettelagt eksamen, (6) tidligere kontakt med PPT, og (7) om nær sosial krets og familie hadde brukt privatistordningen.

I den andre problemstillingen som er relatert til TPB, ble følgende hypoteser undersøkt:

- Intensjon blir predikert av TPB-variablene (holdning, SN og PBC).
- Prediksjon av intensjon blir signifikant forbedret ved å inkludere tilleggsvariabler (DN, MN, FO og TA).

Metode

Undersøkelsen ble gjennomført i en stor by i Norge, høsten 2012. Til tross for at privatistordningen siden 2012 har blitt diskutert nasjonalt og noen endringer er blitt innført (f.eks. økt privatistgebyr), er analysene og funnene i denne studien fremdeles relevante for situasjonen i 2016. Alle som avla eksamen i perioden 8. november til 12. desember høsten 2012, ble bedt om å fylle ut spørreskjemaet. Respondentene i vår studie har avlagt eksamen i en av følgende tre eksamensformer, eller kombinasjon av disse, avhengig av fag: skriftlig, muntlig eller muntlig-praktisk. I forkant ble det understreket at dette var helt frivillig, at svarene ikke kunne kobles opp til personers identitet eller hvilke resultater de oppnådde til eksamen, og at de kunne trekke seg fra undersøkelsen på hvilket som helst tidspunkt. Det var eksamenstilsynet som organiserte informasjon, utdeling og innsamling av svarene. Det var vanskelig ut fra praktiske årsaker å estimere hvor mange som fikk tilbud om å fylle ut spørreskjema, men antallet som hadde meldt seg til eksamen, utgjorde en gruppe på om lag 1000 personer. Totalt var det om lag 25 % som fylte ut skjemaet og leverte det inn.

Deltakere

Antall respondenter i utvalget var 241, og 67% av deltakerne var kvinner. Dette tallet er noe høyere sammenlignet med det totale antallet kvinner som tok eksamen i løpet av høsten 2012 (55 %). Aldersspredningen var fra 16 år til 52 år. Gjennomsnittsalderen var 21 år med median på 20 (SD 4,64). Til tross for stor aldersspredning indikerte relativt lav SD at spredningen i alder ikke var stor, og at utvalget vårt består av unge mennesker. Hovedgruppen av respondenter var i aldersgruppen 18 til 23 år, og disse utgjorde 71 %. Andelen deltakere i videregående-alder (16 til 19 år) var 43 %.

Spørreskjema

Spørsmålene i spørreskjemaet var basert på TPB (Ajzen, 1991). Alle skalaene i undersøkelsen var tidligere brukt på norsk med lignende hensikt og hadde vist tilfredsstillende reliabilitet (Kovač, Cameron, & Høigaard, 2016; Kovač, Rise, & Moan, 2010). Spørsmålene i denne undersøkelsen ble tilpasset målgruppen privatister. Variablene i den utvidede TPB-modellen ble målt med ett eller flere ledd. I tilfeller hvor det ble benyttet flere ledd og der det var mulig at disse representerte ulike underliggende faktorer, ble det brukt faktoranalyse (principal component analysis, PCA) for å undersøke dette. Reliabilitet ble undersøkt ved å beregne Cronbachs alpha. I tilfeller der det ble brukt to ledd for å måle variabelen, ble korrelasjonskoeffisient beregnet. Dersom reliabiliteten ble ansett som tilfredsstillende (Cronbachs alpha 0.70 eller høyere, Cohen, 1988) ble leddene slått sammen til en sumindeks.

Holdning ble målt med fire ledd med den innledende formuleringen: ”Å få en god karakter vil for meg være” og svaralternativene (A) Dårlig – Bra, (B) Unyttig – Nyttig, (C) Ubehagelig – Behagelig og (D) Lite fristende – Fristende. Som anbefalt i litteraturen ved måling av holdninger ble en syvpunktsskala fra -3 til +3 brukt (Ajzen, 1991). Principal Component-analysen (PCA) viste at de fire leddene ladet på én faktor, og resultatene fra reliabilitetstesting viste en tilfredsstillende Cronbachs alfa på .92. På dette grunnlaget ble leddene slått sammen til et mål på holdning til karakterer.

Opplevd kontroll over atferd (PBC) ble målt med tre ledd. Påstandene var: (A) Å få gode karakterer er helt opp til meg, (B) Jeg har fullstendig kontroll over det å få gode karakterer, og (C) Jeg er i stand til å få gode karakterer. Svaralternativene varierte fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig). Cronbachs alfa var .69.

Subjektiv norm (SN) ble vurdert med to ledd. Påstandene var: (A) Mennesker som betyr mye for meg, synes at jeg burde få gode karakterer, og (B) Mennesker som betyr mye for meg, ville ønske at jeg får gode karakterer. Svaralternativene varierte fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig). Korrelasjonen mellom leddene var .56.

Deskriptiv norm (DN) ble målt med ett ledd. Påstanden var: Flere av de jeg kjenner, pleier å få gode karakterer. Svaralternativene varierte fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig).

Moralsk norm (MN) ble målt med to ledd. Påstandene var: (A) Jeg føler skyld hvis jeg får dårlige karakterer, og (B) Jeg får dårlig samvittighet hvis jeg får dårlige

karakterer. Svaralternativene varierte fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig). Korrelasjonen mellom leddene var .79.

Framtidsorientering (FO) ble målt med seks ledd. Skalaen var basert på en tilpasset og forkortet versjon av «Stanford Time Perspective Inventory» (Zimbardo & Boyd, 1999). Påstandene var: (A) Å tenke på fremtiden er behagelig for meg, (B) Hvis jeg ønsker å oppnå noe, setter jeg meg mål og vurderer spesifikke måter å nå målene på, (C) Å holde morgendagens frister og å gjøre annet nødvendig arbeid kommer før kveldens fornøyer, (D) Jeg fullfører prosjekter i tide ved å jobbe “jevnt og trutt”, (E) Jeg er i stand til å motstå fristelser når jeg vet at arbeid må gjøres, og (F) Jeg prioriterer det å ha det hyggelig med venner høyere enn å lese til eksamen. Det siste leddet ble snudd. Principal Component-analysen (PCA) viste at de seks leddene ladet på én faktor. Svaralternativene varierte fra 1 (passer dårlig for meg) til 7 (passer godt for meg). Cronbachs alfa var .70.

Intensjon ble målt med ett ledd ved at respondentene ble bedt om å gi respons på følgende: (A) I løpet av denne høsten har jeg i gjennomsnitt til hensikt å få følgende karakterer på min(e) eksamen(er). Svarene her var relatert til den seksgraderte karakterskalaen for grunnopplæringen i Norge. Svaralternativene varierte fra 1 (dårligste karakter) til 6 (beste karakter). Hvis kandidatene avla flere enn én eksamen, kunne de angi gjennomsnitt ved å markere for to verdier på skalaen. Markering for verdiene 4 og 5 vil da bli registrert som verdien 4,50 i undersøkelsen.

Tidligere atferd ble målt med ett ledd ved at respondentene ble bedt om å svare på dette spørsmålet: (A) Vanligvis ligger jeg på følgende karakternivå. Svaralternativene varierte fra 1 (dårligste karakter) til 6 (beste karakter). Svarene her var relatert til den seksgraderte karakterskalaen for grunnopplæringen i Norge. Hvis kandidatene hadde avlagt flere enn én eksamen, kunne de angi gjennomsnitt av hva de vanligvis fikk i eksamenskarakterer, ved å markere for to verdier på skalaen. Markering for verdiene 4 og 5 vil da bli registrert som verdien 4,50 i undersøkelsen.

Resultater

Av 223 kandidater som hadde besvart spørsmålet om hvor mange eksamener som gjenstod før de ville oppnå studiekompetanse, svarte 51% at de etter denne høsten ikke hadde flere eksamener igjen. De som hadde én eksamen igjen, utgjorde 13%. Kandidater som hadde to eksamener igjen, utgjorde 8%, mens 9% hadde tre eksamener og samme antall hadde fire eksamener som gjenstod.

Antallet eksamener som hver kandidat hadde meldt seg til, varierte fra 1 til 8. Den største enkeltgruppen var 36% kandidater som hadde meldt seg til én eksamen, mens den nest største gruppen på 30% hadde meldt seg til to eksamener. For 52% var det første gang de avla eksamen som privatist, mens 19% hadde avlagt én eksamen tidligere. Totalt 4% av kandidatene oppga at de tidligere hadde avlagt mer enn ti eksamener som privatist.

Spørsmålet om hvorfor respondentene denne høsten avla eksamen, ble besvart av 224 personer. Tabell 1 viser en samlet oversikt. De som ønsket å forbedre allerede beståtte fag, utgjorde 52%, mens antallet av dem som ønsket å forbedre ikke bestått

karakter, var 27%. Det er viktig å ta med i vurderingen at her kan samme kandidat ha ulike eksamenshensikter. De kan ha ønske om å forbedre karakteren i et bestått fag, samtidig som de vil bestå et fag med ikke-bestått og avlegge eksamen i nye fag. Derfor gjelder disse tallene antallet avlagte eksamener og ikke antall personer.

Tabell 1. Årsaker for å ta eksamen

Årsak	Prosent (N = 241)	
1	Forbedring av allerede beståtte fag (karakter 2 eller bedre)	52,2
2	Fullføre et fag hvor det ikke var vurderingsgrunnlag	29,9
3	Tar fag for å få fordypningspoeng	29,7
4	Tar fag for å få studiekompetanse etter "23/5"-regelen	28,7
5	Forbedring av ikke bestått karakter (karakter 1)	27,1
6	Tar fag for å få studiekompetanse etter andre ordninger enn "23/5".	25,0
7	Fullføre et fag hvor de har sluttet i løpet av skoleåret	23,1

NB. "23/5-regelen" er en forenklet ordning for voksne. For å oppnå generell studiekompetanse etter 23/5-regelen ifølge Samordna opptak må du: (a) fylle minst 23 år i søknadsåret, (b) dekke alle de 6 obligatoriske studiekompetansefagene, og (c) dokumentere minst 5 års heltids yrkespraksis/utdanning.

I undersøkelsen ble det også kartlagt om respondentene hadde søkt om og fått noen form for tilrettelegging av sine eksamener. Dette gjelder ofte kun for skriftlige eksamener. 7% oppga at de har fått innvilget én time tillegg i eksamenstiden. Videre svarte 5% at de har fått anledning til å utdype sine svar muntlig i etterkant av den skriftlige eksamenen, såkalt skriftlig-muntlig prøve. Det er 2% som har fått innvilget sekretærhjelp under eksamen. Samme antall, 2%, har fått sitte i et lite rom under eksamen. Det var også mulig å søke om å få oppgaven opplest og vanskelige ord forklart ved oppstart av eksamen, og under eksamen ved behov. Denne tilretteleggingen oppga 3% at de har fått. Det var 3% som har fått anledning til å ta mange pauser i løpet av eksamensdagen. Den største gruppen som har fått en form for tilrettelegging av eksamen, har fått benytte PC til å skrive besvarelsen. Det var 25% som oppga at de hadde fått dette innvilget. Andre uspesifiserte former for tilrettelegging oppga 3% av kandidatene at de hadde fått. Av totalt 223 som hadde svart på dette spørsmålet, var det 36% som svarte at de hadde fått en eller annen form for tilrettelegging.

I undersøkelsen ble det også spurt om hvor mange som var diagnostisert med en eller annen form for lærevansker. Det var 6% som svarte bekreftende på dette. På spørsmål om respondentene har vært utredet av pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT), svarte 14% at de hadde vært det.

Et annet forhold som ble etterspurt i undersøkelsen, var hvor mange venner og hvor mange i familien de kjente til som hadde avlagt eksamen som privatist. Blant dem som svarte på dette spørsmålet, rapporterte 87% (n = 195) at de hadde venner som hadde vært privatister, og 39% (n = 166) svarte at de hadde et eller flere familiemedlemmer som hadde avlagt eksamen som privatist.

Deskriptiv statistikk

Deskriptiv statistikk og korrelasjon mellom variablene er presentert i tabell 2.

Tabell 2. Deskriptiv statistikk og korrelasjon mellom variablene (N=241)

	Int	Hold	SN	PBC	DN	MN	FO	Tidl
Int	1.00	.13	.11	.49***	.19**	.05	.26***	.60***
Holdn		1.00	.20*	.11	.10	.05	.19*	.01
SN			1.00	.18**	.43***	.21**	.11	.07
PBC				1.00	.19**	.20**	.31***	.42***
DN					1.00	.28***	.12	.16*
MN						1.00	.10	-.33
FO							1.00	.21**
TA								1.00
Gj.snitt	4.43	6.73	5.37	5.80	5.17	5.02	4.53	4.06
St.avvik	.97	.85	1.07	1.40	1.35	1.71	1.68	1.01

*p < .05; **p < .01; ***p < .001. Intensjon (Int), Holdning (Hold), Subjektiv norm (SN), Opplevd kontroll (PBC), Deskriptiv norm (DN), Moralsk norm (MN), Framtidsorientering (FO), Tidligere atferd (TA).

Merknad: holdning er opprinnelig målt med skala mellom -3 og +3 og rekodet i nye verdier mellom 1 og 7 til å passe med andre instrumenter.

Avhengig variabel i studien (intensjon) korrelerte sterkt og signifikant med to uavhengige variabler, nemlig PBC ($r = .49, p < .001$) og TA ($r = .60, p < .001$). Korrelasjonen mellom disse to uavhengige variabler (PBC og TA) var også relativt sterk ($r = .42, p < .001$). Korrelasjonen mellom intensjon og DN ($r = .19, p < .01$) og FO ($r = .26, p < .001$) var imidlertid svak, men signifikant (Cohen, 1988). Korrelasjonen mellom intensjon og henholdsvis holdning, SN og MN var ikke signifikante.

Regresjonsanalyse

Tabell 3 viser resultatene fra en firetrinns lineær regresjonsanalyse. Trinnsvis regresjonsanalyse gir oss mulighet til å studere i hvilken grad tilleggsvariabler bidrar til økt varians i avhengig variabel, utover den grunnleggende TPB-modellen. Rekkefølgen og grupperingen av tilleggsvariablene er bestemt ut fra et teoretisk ståsted hvor intensjon ble predikert av den grunnleggende TPB-modellen på trinn 1 (holdning, SN, PBC), etterfulgt av normative påvirkninger i form av DN og MN på trinn 2, kognitive prosesser i form av FO på trinn 3 og TA på trinn 4.

I trinn 1 var opplevd atferdskontroll den eneste signifikante indikator for intensjon ($\beta = .46, p < .001$). Variablene i trinn 1 forklarte 21% av variansen i intensjon. I trinn 2 ble de normative variablene lagt til. DN og MN bidro signifikant til en økning i forklart varians med 4%. Variablene på trinn 2 forklarte 25% av variansen i intensjonen med PBC ($\beta = .48, p < .001$), DN ($\beta = .21, p < .05$), og MN ($\beta = -.18, p < .05$) som signifikante korrelater.

I trinn 3 ble FO lagt til modellen, og dette bidro til at ytterligere 4% av variansen i intensjon ble forklart. Økningen var signifikant. Variablene på trinn 3 forklarte 29%

Privatister – hvem er de, og hva motiverer dem til å lykkes på eksamen?

Tabell 3. Regresjon av holdning, subjektiv norm, PBC, deskriptiv norm, moralsk norm, planer, framtidsorientering og tidligere atferd på intensjoner (N=241).

Trinn	Tillagte indikatorer	Adj. R2	Fchange	Beta
1	Holdning			.06ns
	Subjektiv norm			-.01ns
	PBC	.21	17.49***	.46***
2	Holdning			.06ns
	Subjektiv norm			-.03ns
	PBC			.48***
	Deskriptiv norm			.21*
	Moralsk norm	.25	6.33**	-.18*
3	Holdning			.03ns
	Subjektiv norm			-.04ns
	PBC			.40***
	Deskriptiv norm			.18*
	Moralsk norm			-.18*
	Framtidsorientering	.29	4.58**	.24**
4	Holdning			.05ns
	Subjektiv norm			.00ns
	PBC			.18**
	Deskriptiv norm			.08ns
	Moralsk norm			-.04ns
	Framtidsorientering			.18**
	Tidligere atferd	.50	63.40***	.52***

*p < .05; **p < .01; ***p < .001, ns = non-significant

av variansen i intensjonen med PBC ($\beta = .40$, $p < .001$), DN ($\beta = .18$, $p < .05$), MN ($\beta = -.18$, $p < .05$) og FO ($\beta = .24$, $p < .01$) som signifikante korrelater.

Til slutt i trinn 4 ble TA lagt til, og dette ga en signifikant økning av variansen med 21%. I fjerde trinn forklarer variablene i modellen totalt 50% av variansen av intensjon, og TA blir den sterkeste indikatoren ($\beta = .52$, $p < .001$). Effekten av holdninger og SN var ikke signifikant. I tillegg til tidligere atferd var PBC ($\beta = .18$, $p < .01$) og FO ($\beta = .18$, $p < .01$) signifikant relatert til intensjon i fjerde trinn.

Diskusjon

Den første hensikten med denne studien var å kartlegge ulike sider ved privatistenes bakgrunn, forutsetninger og årsaker til at de er privatister. Den andre hensikten var å belyse deres motivasjon for å lykkes på eksamen ved hjelp av en utvidet versjon av teorien om planlagt atferd (TPB, Ajzen, 1991). Hovedfunnene relatert til den første hensikten kan oppsummeres i 3 punkter: (i) privatistordningen brukes hovedsakelig av unge mennesker som har til hensikt til å forbedre karakterene fra videregående skole eller forbedre karakterer fra en tidligere bestått privatisteksamen, (ii) en relativt høy andel av kandidatene hadde behov for tilrettelegging under eksamen, og (iii) en

relativt høy andel av deltakerne rapporterte at de hadde mange venner og bekjente som hadde avlagt eksamen som privatist.

Hovedfunnene relatert til den andre problemstillingen viste at teorien om planlagt atferd i relativt liten grad kunne forklare motivasjonen om å lykkes på eksamen. Av variablene som inngår i TPB, var det kun opplevd atferdskontroll som var signifikant assosiert med intensjon. Dette indikerer at privatister som opplevde å ha en høy grad av kontroll over det å gjøre det godt på eksamen, var mer motiverte til å lykkes på eksamen enn kandidater som opplevde at de hadde en lav grad av kontroll. I alt 21% av variansen i intensjon ble forklart av TPB-variablene. Utvidelsesvariablene bidro til 29% økt forklart varians i intensjon, utover variablene i TPB. Kontrollert for effekten av alle andre variabler, viste resultatene at fremtidsorientering, det vil si evnen til å planlegge og tenke langsiktig, samt tidligere erfaring med atferden, var signifikant assosiert med intensjonen om å lykkes på eksamen. Den utvidede versjonen av TPB forklarte totalt 50% av variansen i intensjon.

Privatistordningen i Norge har sitt utgangspunkt i politisk initierte endringer som har til hensikt å gi flere mennesker anledning til å skaffe seg studiekompetanse, i motsetning til den opprinnelige Examen Artium som var en ordning for de få og utvalgte. Bakgrunnsvariabler i våre data viser at det for det meste er de kvinnelige kandidatene som benytter seg av privatistordningen i våre utvalg. Dette er ikke overraskende, siden det de siste tiårene er kvinner som har stått for den største økningen i antall eksaminander (Buland, 2011). Det er interessant at det er antallet kvinner som øker, mens antallet menn forblir ganske stabilt. Dette samsvarer med en generell tendens på alle nivåer i utdanningsforløpet (SSB, 2016). Det er derfor grunn til å anta at det også blant privatister generelt er en overvekt av kvinner, og denne tendensen stemmer med vårt utvalg.

Funnene våre viser at utvalget hovedsakelig består av kandidater som er relativt unge og uerfarne med privatistordningen, og som avlegger eksamen enten for å forbedre karakterer som skal tas med på førstgangsvitnemålet (dvs. fullføring på normalt tid på 3 år), eller for å forbedre en bestått karakter (dvs. etter utløpet av normalt tid på 3 år). Basert på dette og den relativt lave gjennomsnittsalderen blant kandidatene i utvalget, er det grunn til å hevde at disse har som hovedhensikt å forbedre resultatene fra skolegangen og dermed oppfylle nødvendige krav for å komme inn på ønskede studier. Det er derfor mulig å spekulere over om antall kandidater vil fortsette å være høyt så lenge det fins muligheter til å øke gjennomsnittskarakteren på vitnemålet og derved bedre ens sjanser for å komme inn på ønskede studier. I tillegg kan muligheter til forbedring av gjennomsnittskarakterer på vitnemålet føre til en uheldig poengspirale hvor inntakskravene øker, og da vil behovet for å ta opp igjen eksamener for å forbedre karakterer også øke. Det er også mulig at utvidelsen av mulighetene gjennom privatistordningen gir et uheldig signal til unge mennesker i videregående opplæring og kan føre til at innsatsen synker. Det er mulig at unge mennesker ikke utnytter sitt potensial når de vet at det fins mange muligheter til å forbedre karakterer mens en er elev, og ikke minst etter at en er ferdig med skolen. Oppsummert gir dette et rimelig grunnlag for å spekulere over om ordningen med at elever kan forbedre karakterer ved å avlegge

eksamen i fag de allerede har bestått, og få dette påført førstegangsvitnemålet, i betydelig grad har bidratt til økningen i antall privatister over tid.

Videre undersøkte vi om noen av kandidatene hadde en eller annen form for lærevansker, erfaringer med PPT og hadde tilrettelagt eksamen. Våre data viser at det bare var et relativt lite antall som oppga at de hadde lærevansker (6,3%). Sammenlignet med nasjonale og internasjonale data på dette området (Kunnskapsdepartementet, 2011) betyr dette at andelen som oppgir at de har lærevansker i vårt datasett, er innenfor normalområdet. Imidlertid rapporterer deltakere i utvalget oppsiktsvekkende høye verdier innenfor ulike former for tilrettelegging (36%) og tidligere kontakt med PPT (14%). Tatt i betraktning at kunnskapen om privatistenes bakgrunn per i dag er svært begrenset, bør fremtidige studier legge spesiell vekt på å sjekke om vårt utvalg er representativt for hele populasjonen av privatister i Norge. Dette funnet reiser et viktig spørsmål som er relatert til hensikten med privatistordningen: Er privatistordning et alternativt studietilbud for hele populasjonen, en ordning for å forbedre tidligere karakterer, eller er det en ordning som passer best for mennesker med behov for tilrettelagt eksamensform? Avklaring av disse spørsmålene kunne gitt en indikasjon på hvilken funksjon privatistordningen skal fylle i fremtidens skole.

Som siste punkt i kartleggingsdelen undersøkte vi hvor mange personer i privatistens vennekrets og familie som tidligere hadde avlagt eksamen som privatist. Venner og familiemedlemmer kan representere viktige rollemodeller som kan bidra til å skape en tro på at privatisteksamen er en løsning. Det var en relativt høy andel av deltakerne som svarte at de hadde mange venner og bekjente som hadde avlagt eksamen som privatist. Samtidig rapporterte mange deltakere at de ikke hadde familiemedlemmer som har avlagt eksamen som privatist. Dette er forventet, siden mange eldre familiemedlemmer hører til generasjonen hvor det ikke var vanlig å ta privatisteksamen. Likevel kan disse tallene tolkes som indikasjon på at venner representerer en viktig referanseramme i denne aldersgruppen, og at deres erfaringer kan bidra til å bygge opp intensjon hos den enkelte privatist. Ifølge Bandura (1997) representerer vikarierende erfaringer en sentral mekanisme som bygger opp tro på mestring. Vikarierende erfaringer bygger på erfaringer som andre har gjort. Våre data viser at «andre» i dette tilfellet er personer i vennekretsen som kandidatene identifiserer seg og sammenlikner seg med. En mulig utfordring med denne typen normativ påvirkning er at dette kan føre til urealistiske forventninger hvis referansepersonene gir uriktige tilbakemeldinger på ønsket atferd (f.eks. at eksamen er lett, ikke viktig, og lignende).

Den andre hensikten med denne artikkelen var å predikere intensjon om å få ønsket karakter ved hjelp av en utvidet versjon av teorien om planlagt atferd. De tre grunnleggende variabler i TPB-modellen (holdninger, SN og PBC) forklarte 21% av variansen i intensjon i vår studie. Dette er vesentlig lavere sammenlignet med resultater fra metaanalyser hvor disse variablene forklarer i underkant av 40% av variasjonen i forskjellige typer intensjoner (Armitage & Conner, 2001). Dette kan tolkes som en svak støtte for hypotese 1 som predikerer at en grunnleggende TPB-modell kan forklare en betydningsfull andel av variansen i intensjonene om å få en

bestemt karakter. I tillegg var PBC den eneste signifikante korrelat på trinn 1 i regresjonsanalysen, mens effekten av SN og holdninger var ikke-signifikante. En mulig forklaring på funnet av at holdninger ikke bidro gjennom hele analysen, kan ligge i hvilken type intensjoner som undersøkes i denne studien. Det er rimelig å anta at evalueringer i form av «å få en bestemt karakter» er innlysende positive. Dette støttes av en relativt høy gjennomsnittsverdi (se tabell 2 for detaljer) på holdninger. Det er da mulig at høyt gjennomsnitt og relativt lav variasjon i svarene på holdningsskalaen har skapt en «takeffekt» og har bidratt til lav sammenheng mellom holdninger og intensjon. I andre sammenhenger eller kontekster, som for eksempel holdninger til resirkulering av avfall, er det rimelig å anta at svarene er mer spredt mellom negative og positive verdier og dermed samsvarer med intensjoner, om vedkommende virkelig resirkulerer eller sorterer avfall hjemme. Resultatene i undersøkelsen viser også at subjektiv norm ikke var en signifikant indikator på intensjon om å få en bestemt karakter. Dette er i samsvar med tidligere forskning som viser at SN er svakeste korrelat for intensjon i TPB-modellen (Armitage & Conner, 2001). For kandidatene i vår studie virket det som at viktige referansepersoner ikke hadde den betydningen som vi, ut ifra teorien, hadde antatt. Dette kan også bety at kandidatene mangler viktige referansepersoner i den nære sosiale kretsen som verdsetter kandidatens intensjon om å få ønsket karakter. På den andre siden var effekten av PBC gjennom hele analysen signifikant, og dette er i samsvar med tidligere forskning hvor PBC hadde middels til sterk innvirkning på forskjellige typer intensjon (Armitage & Conner, 2001). Ajzen (1991) har tidligere påpekt at jo flere ressurser og muligheter et individ oppfatter at de har, og jo færre hindringer de forventer, desto høyere grad av opplevd kontroll over atferden vil han/hun ha. Effekten av PBC på intensjonene om å få en bestemt karakter kan også på teoretisk grunnlag knyttes til fremtidige eksamensresultater tatt i betraktning antatt direkte effekt av kontroll på atferd (Ajzen, 1991). Hvis mennesker oppfatter at de har kontroll over det å forberede seg og å avlegge en eksamen, vil de ha bygget opp en tanke som øker faktisk kontroll over eksamenssituasjonen (Madden, Ellen, & Ajzen, 1992). Det er derfor logisk at det å oppleve å ha kontroll over det å få gode karakterer vil utruste kandidater til fremtidige eksamener, i den grad PBC gjenspeiler faktisk kontroll over situasjonen.

Bidraget av tilleggsvariablene, deskriptiv norm (DN), moralsk norm (MN), framtidsorientering (FO) og tidligere atferd (TA), var, som forventet, signifikant. Dette gir klar støtte for hypotese 2 og bekrefter videre at den grunnleggende TPB-modellen kan forbedres vesentlig ved å inkludere tilleggsvariabler. Imidlertid er det også rimelig å anta at virkninger av tilleggsvariabler vil være avhengig av type atferd som utforskes, og en rekke kontekstuelle forhold. I denne undersøkelsen er både DN og MN signifikante indikatorer for intensjon om å få en bestemt karakter og øker den forklarte variansen med 6%, noe som er i tråd med tidligere forskning (Manstead, 2000; Ravis & Sheeran, 2004). DN gjenspeiler hva som er vanlig eller normalt i deltakerens sosiale krets, eller hva hans/hennes venner virkelig gjør. Det kan da tyde på at personer i vennekrets og eventuell familie setter en standard som vedkommende prøver å strekke seg etter gjennom egne planlagte prestasjoner. Våre data viser at privatistene i vårt utvalg hadde et flertall av venner med tidligere erfaringer som

privatister. Også som forventet øker FO den forklarte variansen med 4%. Det viser seg altså å være signifikant i hvilken grad kandidaten er dyktig til å strukturere sitt arbeid, holde frister, sette seg mål og planlegge sine forberedelser frem mot eksamen. Hvordan mennesker vurderer konsekvenser for fremtiden er en ganske stabil egenskap (Kovač & Rise, 2007). Våre data viser at FO gir et bidrag til intensjonen om å få en bestemt karakter, og at det vil støtte opp om den allmenne oppfatningen av at det lønner seg å ta ting på alvor og arbeide seriøst for å nå målene en har satt seg.

Analysen viser at tilleggsvariabelen TA øker den forklarte variansen i intensjon med 20 %. Dette viser at tidligere erfaringer med en atferd har en viktig innvirkning på motivasjonelle prosesser. Dette er i tråd med tidligere forskning som viser hvilken effekt TA har på forskjellige typer intensjon (Hagger, Chatzisarantis & Biddle, 2002). For eksempel viste Normann & Conner (2005) at TA kan gi mennesker informasjon som vil påvirke atferd gjennom kognitive prosesser (for diskusjon om rollen av TA, se Sommer, 2011). Undersøkelsen fra Sør-Trøndelag viser også at det var et signifikant forhold mellom tidligere og fremtidige eksamensresultater (Buland, 2011). Effekten av TA kan teoretisk knyttes til opplevelse av kontroll. For eksempel argumenterer Bandura (1997) for at deltakende mestringsopplevelser er den sterkeste kilden til å bygge opp mestringskompetanse. Deltakende mestringsopplevelser har mange likhetspunkter med tidligere opplevelser og gir en sterk og generell effekt på grunnleggende tro på å lykkes. Høy grad av mestringsstro stimulerer også en dypere interesse, forpliktelse og satsning for å oppnå fremtidige mål (Bandura, 1977).

Oppsummert kan en si at positive opplevelser og erfaringer i «bagasjen» gir økt motivasjon (dvs. intensjon om å få en bestemt karakter). Dette indikerer at det kan være hensiktsmessig med ekstra oppmerksomhet og faglig oppfølging for dem som har opplevd å stryke på eksamen tidligere. Uansett hvilken type spesifikke tiltak som velges, er det klart at en eller annen form for reorganisering av ordningen er nødvendig med tanke på å forbedre unge menneskers sjanser for å lykkes på eksamen.

Begrensninger og implikasjoner

Det finnes noen begrensninger i denne studien som bør nevnes. For det første var det bare i underkant av 250 deltakere som besvarte undersøkelsen, noe som utgjør en svarprosent på 25 %. Privatister er per definisjon en vanskelig gruppe å få tak i, grunnet de organisatoriske rammene rundt denne ordningen. Den lave responsraten kan dermed forklares ut ifra det faktum at deltakerne i studien var rekruttert rett før eller etter en antatt stressende situasjon. Det er også viktig å påpeke at det er mulig at denne prosenten er høyere, ettersom vi ikke hadde mulighet til å vite eksakt hvor mange som faktisk fikk tilbud om å fylle ut spørreskjema. Dette fordi det var eksamenstilsynet som organiserte informasjon, utdeling og innsamling av svarene. I tillegg var antall kvinner i vårt utvalg overrepresentert sammenlignet med den totale andelen kvinner som tok eksamen i den samme perioden, noe som svekker grunnlaget for generalisering. Fremtidige studier burde inkludere et bredere utvalg av privatister og finne prosedyrer for å samle informasjon om deltakere som velger å ikke delta i undersøkelsen (dvs. undersøke systematisk frafall). Fremtidige studier

burde også inkludere deltakere som velger å ta eksamen på våren. Til tross for at vi ikke har grunn til å tro at populasjonen av privatister varierer fra vår til høst, kan dette styrke validiteten av konklusjoner knyttet til generalisering av funnene.

For det andre har vi ikke undersøkt forholdet mellom privatistenes intensjoner og fremtidige atferd (dvs. hvilke karakterer de virkelig får). Fremtidige studier bør adressere denne problemstillingen ved bruk av longitudinell design som gir mulighet til å analysere hele prosessen over tid, fra motivasjon til faktisk atferd. Våre resultater, sammen med undersøkelsen fra Sør-Trøndelag, tyder på at mer helhetlig informasjon er nødvendig for å få et mer nøyaktig bilde av hvordan privatistordningen virker. Fremtidige studier bør for eksempel kartlegge årsakene til at mange kandidater uteblir fra eksamen uten varsel, og hvordan kandidatene strukturerer sine eksamensforberedelser.

En tredje begrensning består i at tatt i betraktning relativt lav andel av forklart varians, er det mulig at noen sentrale variabler ikke er inkludert i analysen, eller at noen andre ikke er tilstrekkelig nyansert, som for eksempel skillet mellom PBC og «self-efficacy» (Manstead & Van Eekelen, 1998; Terry & O’Leary, 1995). Fremtidige studier bør vurdere å inkludere andre relevante variabler som kan bidra til økt forklart varians og en bedre modell for å forklare motivasjon til gode skoleprestasjoner, f.eks. betydning av ønsket mål (se Sideridis, 2001) og implementeringsintensjoner (se Gollwitzer, 1999).

Til tross for disse begrensningene har studien teoretiske og praktiske implikasjoner. Fra teoretisk vinkel er dette en av få studier som har undersøkt intensjonelle prosesser relatert til akademiske prestasjoner i en populasjon bestående utelukkende av privatister. I tillegg belyser kartleggingen en rekke bakgrunnsvariabler som bidrar til økt forståelse av hvem som benytter seg av privatistordningen. Til tross for ovennevnte begrensninger med tanke på representativitet, harmonerer funnene i denne studien godt med resultater i undersøkelsen fra Sør-Trøndelag og indikerer at utvalget likevel gir et godt bilde av gruppen privatister.

Fra en praktisk synvinkel gir resultatene et bidrag til forståelse av privatistordningen i Norge og hvordan den virker. Resultatene kan også brukes til å (1) utvikle nye studier som ytterligere belyser relevante prosesser i privatistordninger, og (2) gi retninger til eventuelle forandringer som på en bedre måte samsvarer med opprinnelige eller ønskede hensikter med privatistordningen.

Konklusjoner

Resultatene i denne studien er basert på kartleggingsdata og bakgrunnsvariabler som belyser privatister som gruppe, i kombinasjon med undersøkelsen av intensjonelle prosesser om å få en bestemt karakter på privatisteksamen. Resultatene viser at privatister er en sammensatt gruppe som tar eksamen av forskjellige årsaker. Mer spesifikt indikerer våre data at privatistordningen hovedsakelig brukes av unge mennesker, med behov for tilrettelegging, som har til hensikt å forbedre karakterene fra videregående skole. Inkludering av tilleggsvARIABLER i TPB-modellen viste seg å være nyttig. Den utvidede TPB-modellen forklarte 50% av intensjonen med tidligere

atferd, framtidorientering og opplevd atferdskontroll som de sterkeste korrelatene. Med andre ord, privatister som opplever å ha kontroll over atferden, de som har en stor grad av fremtidorientering og de som har opplevd å lykkes på eksamen tidligere, er i større grad motivert til å lykkes på eksamen enn andre.

Basert på våre data er det mulig å spekulere over om privatisteksamen blir oppfattet av yngre mennesker som en løsning som er betraktelig lettere enn ordinær skolegang. Det er også mulig at denne forståelsen av privatisteksamen som en lettvent løsning i stor grad har bidratt til den dokumenterte økningen i antallet privatister over tid. Denne konklusjonen samsvarer med konklusjonene fra Buland (2011) om at en privatisteksamen isolert sett ikke er et godt tiltak for å bedre gjennomføringen i videregående opplæring. Helhetlig sett viser våre data at det kan være nødvendig å vurdere rammene omkring privatistordningen på nytt, siden ordningene omkring privatisteksamen og privatistene som gruppe har endret seg over tid.

Det er likevel ikke tvil om at privatistordningen kan representere en god løsning for noen mennesker. For eksempel kan dette gjelde voksne mennesker som manglet motivasjon da de gikk på videregående skole, eller som på det tidspunktet ikke visste hva de ønsket å jobbe med. Imidlertid viser våre data at deltakerne i vår studie hovedsakelig er yngre mennesker som ønsket å forbedre tidligere karakterer og kanskje oppfatter privatistordningen som et lettere alternativ enn tradisjonell skolegang. Et godt tiltak vil være å bedre informasjonen til privatistene slik at de ikke melder seg til eksamen før de er godt nok forberedt. I tillegg vil mer realistisk informasjon om hva som kreves av en privatist, muligens kunne virke motiverende for dem som er elever i videregående opplæring, slik at færre behøver å gå krevende ekstraomganger som privatist.

Biografi

Mats Nesmann er avdelingsleder ved Eksamenskontoret i Vest-Agder. Han arbeider med gjennomføring og planlegging av eksamen, samt veiledning av privatister og skoler i fylket. Han har også vært konsulent i Utdanningsdirektoratet for utvikling av nytt eksamensadministrasjonssystem.

Velibor Bobo Kovac er professor i pedagogisk psykologi ved Institutt for pedagogikk, Universitet i Agder. Hans forskningsprofil er bred og inkluderer tema som motivasjon, læring, avhengighet, mobbing og selvregulering.

Referanser

- Ainslie, G. (2001). *Breakdown of will*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50, 179–211.
- Ajzen, I. (2011). The theory of planned behaviour: reactions and reflections. *Psychology & health*, 26, 1113–1127.
- Ajzen, I. (2006). *TPB Diagram*. Hentet 19. september 2012 fra <http://people.umass.edu/aizen/tpb.diag.html#null-link>
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (2005). The Influence of Attitudes on Behavior. I D. Albarracín, B. T. Johnson & M. P. Zanna (Eds.), *The handbook of attitudes* (pp. 173–221). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Armitage, C. J. (2008). Cognitive and affective predictors of academic achievement in schoolchildren. *British Journal of Psychology*, 99, 57–74.
- Armitage, C. & Conner, M. (2001). Efficacy of the Theory of Planned Behaviour: A meta-analytic review. *British Journal of Psychology*, 40, 471–499.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191–215.

- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Baune, T. A. (2007). *Den skal tidlig krøkes – skolen i et historisk perspektiv*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Buland, T. (2011). *Privatisteksamen – en vei tilbake på sporet*. Trondheim: NTNU Skole- og læringsforskning.
- Bødtker, J. (1857). *Inbydelsesskrift til den offentlige eksamen*. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd Edition). Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.
- Conner, M. & Armitage, C. J. (1998). Extending the theory of planned behavior: A review and avenues for further research. *Journal of Applied Social Psychology*, 28, 1429–1464.
- Conner, M. & Sparks, P. (2005). The theory of planned behavior and health behavior. I M. C. Norman (Ed.), *Predicting health behavior* (pp. 170–223). New York: Open university press.
- Den Store Danske (2016). Hentet 7. juni 2016 fra http://denstoredanske.dk/Erhverv,_karriere_og_ledelse/Paedagogik_og_uddannelse/Skole_og_SFO/dansk_skolehistorie
- Eksamenskontoet i Vest-Agder. (2012, desember). Eksternrapport. *Rapport fra skoleadministrativt system*. Kristiansand, Norge: Vest-Agder fylkeskommune.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Forward, S. E. (2009). The theory of planned behaviour: The role of descriptive norms and past behaviour in the prediction of drivers' intentions to violate. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 12, 198–207.
- Gollwitzer, P. M. (1999). Implementation intentions: Strong effects of simple plans. *American Psychologist*, 54, 493–503.
- Hagger, M., Chatzisarantis, N. & Biddle, S. (2002). A meta-analytic review of the theories of reasoned action and planned behaviour in physical activity: Predictive validity and the contribution of additional variables. *Journal of Sports & Exercise Psychology*, 24, 332.
- Hübner, G. & Kaiser, F. G. (2006). The moderating role of the attitude-subjective norms conflict on the link between moral norms and intention. *European Psychologist*, 11, 99–109.
- Kirke, utdannings- og forskningsdepartementet. (1996). *Stortingsmelding nr 26 (1995–96)*. Oslo: Kirke, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Kovač, V. & Rise, J. (2007). The relation between past behavior, intention, planning, and quitting smoking: The moderating effect of future orientation. *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 12(2), 82–100.
- Kovač, V. B., Cameron, D. L. & Høigaard, R. (2016). The extended Theory of planned behavior and college grades: The role of cognitive and automatic processes in the prediction of student's academic intentions and achievements. *Educational Psychology*, 36(4), 792–811.
- Kovač, V. B., Rise, J. & Moan, I. S. (2010). From intentions to quit to actual quitting process: The case of smoking behaviour in the light of TPB. *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 14(4), 181–197.
- Madden, T., Ellen, P. & Ajzen, I. (1992). A Comparison of the Theory of Planned Behavior and the Theory of Reasoned Action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(1), 3–9.
- Manstead, A. S. R. (2000). The role of moral norm in the attitude-behavior relation. In D. J. Terry & M. A. Hogg (Eds.), *Attitudes, behavior, and social context: The role of norms and group membership*, (pp. 11–30). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Manstead, A. S. R. & van Eekelen, S. A. M. (1998). Distinguishing between perceived behavioral control and self-efficacy in the domain of academic achievement intentions and behaviors. *Journal of Applied Social Psychology*, 28, 1375–1392.
- Mischel, W. & Ayduk, O. (2004). Willpower in a cognitive-affective processing system. In K. D. Vohs, & R. F. Baumeister (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 99–129). New York: Guilford Press.
- Norman, P. & Connor, M. (2005). *Predicting Health Behavior*. Buckingham: Open University Press.
- Ouellette, J. & Wood, W. (1998). Habit and intention in everyday life: The multiple processes by which past behavior predicts future behavior. *Psychological Bulletin*, 124(1), 54–74.
- Park, H. S. & Smith, S. W. (2007). Distinctiveness and influence of subjective norms, personal descriptive and injunctive norms, and societal descriptive and injunctive norms on behavioral intent: A case of two behaviors critical to organ donation. *Human Communication Research*, 33, 194–218.
- Rachlin, H. (2000). *The science of self-control*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rivis, A. & Sheeran, P. (2004). Descriptive norms as an additional predictor in the theory of planned behavior: A meta-analysis. *Current Psychology*, 22, 218–233.
- Sheeran, P., Milne, S., Webb, T. & Gollwitzer, P. (2005). Intention-behavior relations: A conceptual and empirical review. *European Review of Social Psychology*, 12, 1–36.

Privatister – hvem er de, og hva motiverer dem til å lykkes på eksamen?

- Sideridis, G. D. (2001). The causal role of goal importance for the explanation of student study behaviour: Cross-validation with multiple samples. *Educational Psychology, 21*, 277–298.
- Sideridis, G. D., Kaissidis, A. & Padeliadu, S. (1998). Comparison of the theories of reasoned action and planned behaviour. *British Journal of Educational Psychology, 68*, 563–580.
- Sommer, L. (2011). The theory of planned behaviour and the impact of past behaviour. *International Business & Economics Research Journal (IBER), 10*, 91–110.
- SSB. (2016). Hentet 7. juni 2016 fra <https://ssb.no/utniv>
- Terry, D. J. & O’Leary, J. E. (1995). The theory of planned behaviour: The effects of perceived behavioural control and self-efficacy. *British journal of social psychology, 34*, 199–220.
- Utdanningsdirektoratet. (2006). Forskrift til opplæringslova 23. juni 2006 nr 724. Oslo.
- Utdanningsdirektoratet. (2012). *Direktoratets anbefaling – Oppdragsbrev 13–12 Gjennomgang av ordningen med privatisteksamen og vurdering av behov for endringer*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.
- Zimbardo, P. & Boyd, J. (1999). Putting Time in Perspective: A valid, reliable individual-differences matrix. *Journal of Personality and Social Psychology, 77*, 1271–1288.